

- ¹⁴ Розгляд літописних текстів з цієї теми див.: Грушевський М. Назв, праця. — С. 77; Пресняков А. Е. Указ. соч. — С. 49.
- ¹⁵ Повесть временних лет. — Ч. 1. — С. 171; Див.: Грушевський М. Назв, праця. — С. 75.
- ¹⁶ Див., напр.: Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. — К., 1984. — С. 68.
- ¹⁷ Повесть временних лет. — Ч. 1. — С. 136.
- ¹⁸ Там же. — С. 143.
- ¹⁹ Див., напр.: Толочко А. П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология. — К., 1992. — С. 34.
- ²⁰ Ключевский В. О. Указ. соч. — С. 184.
- ²¹ Грушевський М. Назв, праця. — С. 81.
- ²² Рибяков Б. А. Первые века русской истории. — М., 1964. — С. 129—130.
- ²³ Толочко П. П. Указ. соч. — С. 94.
- ²⁴ Повесть временных лет. — 4. 1. — С. 160 (тс сталося 1084 р.)
- ²⁵ Там же. — С. 143.
- ²⁶ Там же.
- ²⁷ Див., напр.: Пресняков А. Е. Указ. соч. — С. 391.
- ²⁸ Повесть временных лет. — Ч. 1. — С. 143—144.
- ²⁹ Там же. — С. 144.
- ³⁰ Там же. — С. 148.
- ³¹ Там же. — С. 149.
- ³² Там же. — С. 161.
- ³³ Там же. — С. 150.
- ³⁴ Там же. — С. 170.
- ³⁵ Там же. — С. 170—171.
- ³⁶ Пресняков А. Е. Указ. соч. — С. 50.
- ³⁷ Грушевський М. Назв, праця. — С. 90.
- ³⁸ Греков Б. Д. Киевская Русь. — М., 1953. — С. 500.
- ³⁹ Рибяков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII—XIII вв. — М., 1982. — С. 449.
- ⁴⁰ Повесть временных лет. — Ч. 1. — С. 175.
- ⁴¹ Там же. — С. 180.
- ⁴² Там же. — С. 181, 182.
- ⁴³ Там же. — С. 182.
- ⁴⁴ Там же. — С. 183.
- ⁴⁵ Там же. — С. 187.
- ⁴⁶ Там же. — С. 190.
- ⁴⁷ Там же. — С. 196.
- ⁴⁸ Там же.
- ⁴⁹ Там же. — С. 202.
- ⁵⁰ Там же. — С. 197.
- ⁵¹ Там же. — С. 193.
- ⁵² Там же. — С. 202.
- ⁵³ Летопись до Ипатьскому списку. — Спб., 1871. — С. 205.
- ⁵⁴ Пресняков А. Е. Указ. соч. — С. 63, 69.
- ⁵⁵ Там же. — С. 393.
- ⁵⁶ Толочко П. П. Указ. соч. — С. 41.
- ⁵⁷ Летопись по Ипатьскому списку. — С. 208.
- ⁵⁸ ПСРЛ. — Т. 1. Лаврентьевская летопись. — Вып. 2. Суздальская летопись по Лав-

С. Д СВОРАК (Івано-Франківськ)

Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період

Природний процес національного самоусвідомлення українського народу обтяжений як внутрішніми, історико-географічного характеру чинниками, головним з яких була його тривала бездержавність, так і зовнішніми, зокрема експансіоністською політикою сусідніх держав, які, захопивши на якийсь період українські землі, позбавляли українців права на свою національну культуру та мовну ідентичність.

Діапазон шовіністичної, асиміляторської політики держав-окупантів був надзвичайно широкий. Українці як етнокультурна спільнота позбавлялися власної самоназви. їм "дозволялося" бути "малоросами", "рутенами", "русинами", але не українцями. Політичне безправ'я, хижацьке використання матеріальних ресурсів народу супроводжувалися духовними утисками. Під особливим контролем" чужинецької влади перебувала освіта українського населення, зокрема школа.

З огляду на місце і роль освіти, шкільної справи в збереженні мовної ідентичності, самоутвердженні українців — одного з найчисленніших слов'янських народів — зупинимось на проблемах українського шкільництва на західноукраїнських землях у ХХ ст. Наше зацікавлення цією темою обумовлене не тільки потребою уточниш (з урахуванням відкритого доступу до нових архівних джерел, що став можливим останнім часом) оцінки і висновки наявної, особливо радянської історіографії, а й актуальністю проблем мови, освіти, школи як у суспільно-політичному житті незалежної України, так і в контексті її стосунків із сусідніми країнами. Крім того, звернення до історичного досвіду, багатого прикладами впливу (стихійного, мирного або ж інспірованого політично, агресивного) етнічного прикордоння на український етнос як цілісність, сприятиме усвідомленню своєрідності, культурно-побугової відмінності локальних етнічних груп українців та подальшій консолідації нації.

ХХ сторіччя виявилось особливо динамічним і драматичним у житті українського народу, у тому числі й на західноукраїнських землях. Розпад Австро-Угорської імперії та поразка національно-демократичної революції і падіння Західноукраїнської народної республіки, як її дітища, призвели до окупації Східної Галичини, а згодом і Західної Волині Польщею, Північної Буковини і частини Бессарабії — Румунією й Закарпаття — Чехословаччиною. У загальному (економічному та політичному) наступі на українство нові політичні режими особливо послідовно й жорстко переслідували українську школу. Якщо у 1911/12 навчальному році у Східній Галичині налічувалося 2612 початкових шкіл з українською мовою викладання, то у 1920/21 навчальному році їх стало 1930. Кількість же польських початкових шкіл за ці роки зросла тут з 537 до 1872. На Буковині уже в 1921 р. на румунську мову викладання було переведено 90 шкіл, у яких навчалися 16 тис дітей, а протягом наступних двох років — всі 214 народних і 6 середніх шкіл. Здійснювалася чехізація Закарпаття. Якщо у 1920 р. в Ужгороді була одна чеська школа, то у 1920 р. — 4, в 1922 р. — 6, в 1923 р. — 8. У той же час не було відкрито жодної української школи. У Західній Україні державною була оголошена польська мова, на Буковині — румунська, в Закарпатті — чеська.

Наслідком колонізаторської політики держав-окупантів величезною була неписьменність серед українців. На кінець 20-х років у Львівському воєводстві вона становила 29,2 відсотка, у Тернопільському — 39,3, у Станіславському — 46, у Волинському — 68,8, у Поліському — 71, на Буковині — 60, на Закарпатті — 70 відсотків¹.

Українські політичні партії й об'єднання західноукраїнських земель безпосередньо та через профспілки, економічні і культурно-освітні організації згуртовували й піднімали українське населення краю на боротьбу проти національного гніту. Протягом усього періоду окупації тут не припинялися виступи проти шовіністичної денационалізаторської політики держав-окупантів, за розвиток української школи і рівноправність мов. Тільки в Західній Україні, наприклад, у 1932 р., за далеко неповними даними, відбулося понад 40 шкільних страйків. Ця боротьба сприяла зростанню національної самосвідомості українців, але бажаних результатів за тих умов і в силу ряду факторів, у тому числі й через брак єдності дій національних політичних партій, не принесла. На час

приєднання до Української РСР Західної України (1939 р.), Північної Буковини і частини Бессарабії (1940 р.) та Закарпаття (1945 р.) українська школа в західноукраїнському регіоні була майже повністю знищена.

Соціально-економічне, політичне, культурне й духовне життя українців на їхніх споконвічних землях підтримувалося героїчними зусиллями національно-свідомої еліти, яка в щоденній боротьбі за збереження етнічної ідентичності зуміла зорганізувати у політичних, економічних, культурних, релігійних та інших об'єднаннях значні верстви народу. У цій боротьбі велику роль відіграли українська інтелігенція та приватне шкільництво. Вони покликані були замінити зліквідовані держанні школи як осередки збереження історичної пам'яті й виховання національної свідомості українців.

Значні зрушення в системі шкільної освіти в західноукраїнських землях сталися з початком другої світової війни. Станом на 1 вересня 1939 р. у Західній Україні працювало 5166 шкіл, з яких українськими були 135, польськими — 2731, 2205 — утравкістськими (змішаними). Встановлення радянської влади в Західній Україні і Північній Буковині супроводжувалося реорганізацією всієї системи освіти. У 1940/41 навчальному році в західних областях УРСР кількість загальноосвітніх шкіл досягла 6739, безплатним навчанням було охоплено 1 189 100 дітей. Було ліквідоване панування польської системи освіти. Того року в регіоні діяло 5798 шкіл з українською мовою викладання, 941 — польською, російською та іншими мовами. До початку навчального року тільки у Львівській області кількість українських шкіл зросла з 91 до 1002, у Рівненській — з 3 до 686².

У радянській історіографії усталеною була однозначно позитивна оцінка реорганізації шкільництва, як і всієї "соціалістичної перебудови" краю. І дійсно, зважаючи на стрімке зростання кількості шкіл з українською мовою виховання, що дало можливість охопити навчанням усіх дітей шкільного віку, на безкоштовність освіти, позитивна оцінка реорганізації школи цілком правомірна. Однак без врахування сутнісних змін, насамперед "соціалістичного" змісту нової системи освіти, така оцінка неповна. Домінантними при її запровадженні були не національні, а геополітичні чинники, покликані забезпечити не корінні інтереси місцевого, переважно українського населення, а далекоюжні плани радянського політичного режиму, що замінив на цих землях польський.

Отже, як і в попередні десятиліття, більшість корінного населення західноукраїнських земель була позбавлена можливості розвивати свою національну мову, освіту, культуру в інтересах національного самовизначення й самоутвердження. Кожен політичний режим, встановлений у краї, маніпулював системою освіти на свій розсуд. Так сталося і в 1941 р., коли західноукраїнські землі окупували німецько-фашистські війська. Зважаючи на недостатнє висвітлення ідеї сторінки в історії школи на західноукраїнських землях у зазначений період, зупинимось на цьому питанні детальніше.

З приходом на західноукраїнські терени німецької військової й політичної машини знову розпочалося будівництво "нової", на цей раз пронимецької школи як для українців, так і для поляків. І хоча Львівська, Дрогобицька, Станіславська і Тернопільська області були включені окупантами до "дистрикту Галичина", а Рівненська і Волинська області — до так званого рейхскомісаріату "Україна", засади їхньої "освітньої політики" були однакові. Всі середні, неповні середні та початкові школи були перетворені у так звані "народні". Зокрема, в Станіславській окрузі в період німецької окупації діяло 379 таких шкіл, в яких працювали 970 учителів і навчалися 50 тис. учнів³. Навчання в цих школах розпочиналося пізно восени, а з початком сільськогосподарських робіт

навесні закінчувалося. З навчальних планів і програм усіх шкіл були виключені такі предмети, як історія, географія, конституція, російська мова, а з інших предметів давалися тільки елементарні уявлення. Цього, на думку нових реформаторів освіти, було цілком досить, адже головним завданням цих шкіл була підготовка робочої сили для німецьких підприємств і фермерів з місцевого населення. Такі школи діяли у відриві від вікових культурних традицій народу. Відповідним було і ставлення до особи вчителя. Працю та підтримку мали лише лояльні до окупаційної влади провідники "освітньої" політики рейху. Будь-які прояви творчої педагогічної діяльності вчителя, особливо ж оперті на засади національної освіти, жорстоко присікалися. Політичне фільтрування вчительських кадрів стало буденним явищем. Це призвело до того, що лише у Львівській області окупанти знищили і вивезли до Німеччини понад 5,6 тис. учителів⁴.

Восени 1941 р. в усіх містах Галичини були відкриті професійні школи, котрі ділилися на 4 групи: ремісничі, промислові, торговельні і сільськогосподарські. Протягом жовтня — листопада того року преса Львова та Кракова була заповнена оголошеннями про відкриття цих шкіл.

Вже у грудні 1941 р. виявилося, що в українських торгових школах контингент учнів достатній, але в ремісничих та промислових, на відміну від польських, був значний недобір. "Український Львів виявляє замало розуміння для професійних шкіл, і в тому напрямі треба ще акції", — скаржилися 14 грудня 1941 р. "Краківські вісті". Готуючи молодь до роботи в Німеччині, окупаційна влада через середні та професійні школи поповнювала молодю робочою силою підприємства і фермерські господарства рейху. Причому терміни навчання в школах не витримувались. У будь-який час за вказівкою дистриктового відділу праці без попередження відділу навчання спеціальні загони окупантів здійснювали наскоки на школи і забирали учнів для відправки на роботу в Німеччину.

Таким чином, і німецький окупаційний режим формував та впроваджував на західноукраїнських землях таку систему освіти, яка б забезпечувала далекосяжні геополітичні намагання фашистської Німеччини. Корінні інтереси місцевого, насамперед українського і польського населення, при цьому до уваги не бралися.

З відновленням радянської влади на західноукраїнських землях тут знову утверджується радянська система освіти, що збереглася тут аж до проголошення незалежності України і спадщина якої повністю не подолана й сьогодні. Тоді ж, на жовтень 1944 р., у західних областях України відновили роботу більшість шкіл, утворених тут ще в 1939/41 роках. Основна частина дітей шкільного віку української, польської та інших національностей одержали можливість відвідувати школу. Однак становлення освітньої системи в краї детермінувалося широкою гамою факторів. По-перше, нестійкі традиції радянської школи, привнесені в край у 1939—1941 рр., хоча і порушили політичні засади колонізації школи, за період німецької окупації втратили будь-яке значення. По-друге, становлення освітньої системи проходило в умовах заподіяних війною руйнувань та значної нестачі вчительських кадрів. По-третє, воно розпочалося до закінчення другої світової війни і продовжувалося в умовах братовбивчої війни, кінець якій настав аж на початку 50-х років. По-четверте, у збройному протистоянні саме на вчительство, з огляду на його роль і функції в суспільно-політичному житті, особливою ставку робили як органи радянської влади, так і сили опору, які представляли Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія.

Прояви цих факторів, як і причини, що їх обумовлювали, були різними. Великих матеріальних затрат вимагали відбудова та ремонт

шкільних приміщень. У вирішенні цього питання суспільство та органи влади виступали разом. Відразу ж після відновлення органів радянської влади розпочиналась, набираючи темпів, відбудова мережі культурно-освітніх закладів. 1946 р., приміром, у Львівській області було відбудовано 683 школи, в Івано-Франківській — 778⁵. У наступні роки відбудова шкіл була завершена і розгорнулося широке будівництво нових шкільних приміщень. Лише за 1946—1965 роки в західних областях України було споруджено 2767 нових шкіл. Не становило якихось проблем і запровадження нової методики навчання та виховання. Школи краю, як і всієї України, розгортали свою роботу на засадах радянської концепції освіти. У 50-х роках було завершено перехід до загального семирічного навчання, всі діти шкільного віку отримали можливість відвідувати школи.

Значно складнішою, особливо в перші повоєнні роки, виявилася проблема вчителя. Гостра нестача учительських кадрів (у Львівській області, наприклад, у 1945/46 навчальному році не вистачало 1000 учителів)⁶ супроводжувалась їх вкрай низькою кваліфікацією. В Івано-Франківській області, зокрема, у 1945/46 навчальному році із загальної кількості 3767 учителів вищу і незакінчену вищу освіту мали лише 20,4 %, середню — 47,4, незакінчену середню — 32,2 %. Подібний стан з кадрами вчителів був і в інших областях. Вирішувалося це питання як шляхом перепідготовки вчителів на різнострокових курсах, у середніх та вищих педагогічних закладах, так і шляхом направлення в західні області вчителів з інших областей України. За перші двадцять повоєнних років кількість учителів у західних областях республіки зросла більш як у чотири рази — з 22,6 ще. до 94 тис. чоловік. На кінець 60-х років учителі з вищою освітою в кожній із західних областей України становили 60—64 % їх загальної кількості⁷.

Отже, кількісні показники організаційного, кадрового й матеріально-технічного характеру, що визначали стан шкільної справи в західних областях України, постійно поліпшувалися. Політичні ж аспекти становлення й розвитку освіти в краї відбивали всі складності суспільно-політичного життя. З одного боку, місцеві органи радянської влади з перших повоєнних років всіма засобами сприяли впровадженню в освітню систему російської мови. Всіляко заохочувалося відкриття російськомовних шкіл і наповнення їх учнями. Наприклад, якщо у Львівській області у 1945/46 навчальному році діяла 21 школа з російською мовою навчання, то вже наступного року їх стало 47⁸. 1958/59 навчального року лише 39,4 % учнів Івано-Франківська відвідували україномовні школи, а у Львові люте за один 1965 рік кількість російськомовних шкіл зросла з 24 до 29. Зростання кількості російськомовних шкіл та абсолютне збільшення відсотка учнів у них обумовлювалися новим законом про школу, ухваленим Верховною Радою СРСР у грудні 1958 р. За ним законом, батькам надавалося право вирішувати, в школу з якою мовою навчання віддавати своїх дітей. Цим ніби демократичним законом відкривалися необмежені можливості русифікації освіти. Російськомовні школи набули особливого статусу щодо матеріально-технічного й фінансового забезпечення спочатку в містах, а згодом і в містечках та районних центрах, а з огляду на панівне становище російської мови у вищих навчальних закладах такі школи стали і престижними, оскільки перед їх випускниками відкривався кращий доступ до вузів. З другого боку, впровадження російської мови в освітню систему зустріло активний опір значної частини населення краю, насамперед підпілля ОУН—УПА та їх прихильників. Тому-то так завзято боролися з ними за вчителя, особливо в перше повоєнне десятиліття, органи радянської влади. Жертвами цієї боротьби насамперед ставали учителі. Постійний тиск на них здійснювало націоналістичне підпілля. У перші післявоєнні

роки такі факт мали масовий характер, відбивали програмові засади ОУН і УПА. "Стоїмо за масове навчання молоді в школах, —наголошувалося в одному з документів ОУН. — Ми, українські повстанці, допоможемо вчителям в охопленні молоді шкільним навчанням, але рівночасно домагаємося, щоб у вихованні української молоді зникло вироблення радянського патріотизму та прищеплення любові до "найкращого друга — батька Сталіна". Не дозволимо українську молодь примушувати співати про радісне життя та славити оскаженілу большевицьку банду з лютим катом Сталіним на чолі в час, коли наші батьки і брати голови свої кладуть за знищення большевицького окупанта. Тому наказуємо: а) випустити в навчанні всі визначені в плані читанки та вірші, метою яких є вироблення радянського патріотизму; б) відкинути всякі пісні про "Сталіна рідного", про "Москву мою", про "Широку страну родную" та ін. Вивчати українські народні пісні; в) не змушувати дітей ходити в релігійні свята до школи і заборонити вести в школі антирелігійну пропаганду". В іншому наказі ОУН відзначалося, що багато батьків не посилають дітей вчитися тому, що в школі вчать у радянському дусі, а вчителі, виправдовуючись тим, що "бандерівці б'ють", не доходять до школи. Для розгортання роботи шкіл, говорилося в наказі ОУН, учителів "...треба заставити, щоб вони вчили дітей, але щоб в ході навчання не скривлювали молодь"⁹⁻¹⁰.

Члени ОУН намагалися контролювати роботу шкіл та окремих учителів, перевіряли плани роботи директорів, роздавали дітям підручники, а часто й самі розповідали їм про повстанців тощо. Вони вимагали від керівників шкіл і вчителів відмовитися від викладання російської мови та літератури, історію СРСР замінити історією України, запровадити нові програми освіти. Непокірних учителів попереджували, вимагали виїхати з краю, піддавали тортурам, а найбільш активних знищували. Внаслідок цього, наприклад, лише з Волинської області у вересні — жовтні 1946 р. вибуло 500 учителів. За виступ проти освітньої програми ОУН тоді ж була покарана шомполами вчителька Перемишлянської середньої школи Львівської області Г. Мартинюк, а вчителька Яблунівської семирічної Більшівцівського району і директори Добрівлянської середньої та Павелчанської семирічної шкіл А. Скрут і Г. Федченко — повішені¹¹. Розправі піддавалися здебільшого вчителі, які прибули зі східних областей.

Політичні мотиви були визначальними і в ставленні до вчителя органів радянської влади. Не дивно тому, що в 1944/45 навчальному році всі завідуючі обласними відділами народної освіти та їх заступники були членами ВКП(б) і виключно всі — із східних областей¹². Серед 79 інспекторів обласних відділів місцевими жителями були лише 31 (39,2 %), а серед 247 завідуючих міськими і районними відділами — лише 21 (8 %). Деяко ширшим був допуск місцевих працівників до керівництва школами. Вони, зокрема, очолювали 35 відсотків середніх, 42 — семирічних та 52 відсотки початкових шкіл¹³.

Такий стан справ з висуванням кадрів з місцевого населення обумовлювався несприйняттям значною частиною учительства західних областей України радянської системи освіти і політичної системи в цілому та адекватною реакцією на це партійно-радянського керівництва. Однак навіть тоді, коли ситуація в західноукраїнському регіоні змінилася (ліквідовано збройний опір, поліпшилося матеріальне становище населення, зміцніла соціальна база марксистсько-ленінської ідеології) на користь комуністичного режиму, недовіра до місцевих кадрів залишалася його важливою складовою.

У цій публікації ми не ставимо за мету проаналізувати причини та наслідки цих змін. Відзначимо лише, що у перші повоєнні роки партійно-радянське керівництво України виявилось нездатним реально

оцінити ситуацію у західних областях, сподіваючись на швидке оволодіння нею, у тому числі й щодо проблем освіти. Ключем до опанування ситуацією в краї ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У вважали посилення агітаційно-пропагандистської роботи, роз'яснення переваг соціалістичного способу життя й боротьбу проти українського буржуазного націоналізму. На це й орієнтувала місцеві партійні та радянські органи постанова ЦК ВКП(б) "Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР", ухвалена 27 вересня 1944 р., тобто за місяць до звільнення західноукраїнського регіону від німецько-фашистських окупантів¹⁴. Згідно з цією постановою, ЦК КП(б)У проводить ряд акцій, які, на думку їх організаторів, мали докорінно змінити ситуацію. Зокрема, 5—9 січня 1945 р. у Львові зібралася міжобласна нарада активу вчителів західних областей УРСР. На нараду прибули близько тисячі вчителів. В її роботі взяли участь голова РНК УРСР М. Хрущов, працівники ЦК КП(б)У, вчені, письменники, вчителі із східних областей. Доповіді С. Чавдарова "Про народну освіту в Українській Радянській Соціалістичній Республіці" та Д. Мануїльського "Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистських загарбників" стали концентрованим виявом тих соціально-політичних проблем, які найбільше турбували партійно-радянське керівництво в його прагненні "втихомирити" розбурханий край. Учасники наради ухвалили підготовлене ще в Києві партійними ідеологами звернення до всіх учителів західних областей України, в якому закликали їх віддати всі сили для зміцнення могутності батьківщини, відбудови і розвитку освіти, нещадно викривати "запроданство українських буржуазних націоналістів", "виховувати з учнівської молоді гідну зміну будівників комунізму"¹⁵. Досягненню цієї мети була підпорядкована і міжобласна нарада завідуючих відділами освіти західних областей УРСР у Львові, постанову про скликання якої ухвалили РНК УРСР і ЦК КП(б)У 8 березня 1945 р.¹⁶, а також ініційована ЦК КП(б)У масована критика історичної концепції М. Грушевського, розпочата 15 лютого 1946 р. на спільному засіданні кафедр історичного факультету Львівського університету¹⁷.

Відзначені та цілий ряд інших політичних акцій, проведених у 1945 — на початку 1946 років, які супроводжувались активізацією масово-політичної роботи (лекції, бесіди, публікації в пресі, організація роботи різних гуртків тощо), створювали у місцевого партійно-радянського керівництва ілюзію органічного вrostання радянської системи освіти в західноукраїнську дійсність. Аналіз звітів обласних управлінь освіти за 1945 р. з переліком численних заходів організаційно-політичного характеру свідчить про те, що у цих звітах бажане переважно видавалося за дійсне. Загальний контекст звітів був оптимістичним, у них твердилося, що основна маса інтелігенції, зокрема вчителів, "включилися в радянське життя". Водночас уже тоді, як показує аналіз, інспектори Наркомату освіти В. Томашівський та Л. Ловіна, побувавши у м. Станіславі, оцінювали ситуацію дещо по-іншому. Вони поділили вчителів Станіславщини на чотири групи. Серед учительства виділялася своєю політичною активністю та частина, котра була надіслана зі східних регіонів України і з Росії (у перші п'ять повоєнних років таких учителів було майже 30 тис). Відзначалося також, що активно включилась у радянське життя невелика частина місцевої інтелігенції. Проте основна кількість місцевих учителів виділялася своїми аполітичними поглядами. Вони нібито займали лояльну позицію до політики нової влади, але в більшості своїй намагалися стояти осторонь політичних подій. До четвертої групи вчителів інспектори відносили тих, хто займав явно ворожу позицію щодо заходів радянської влади¹⁸.

Вибори до Верховної Ради УРСР, що відбулися в лютому 1946 р., виявили ілюзорність сподівань партійно-радянського керівництва на опанування ситуацією та підтвердили політичну неоднорідність учителів західноукраїнського регіону. Підготовка до виборів, особливо в сільській місцевості, була звалена в основному на плечі вчителів. Вони й виявилися в епіцентрі одночасно із збройним і політичним протистоянням органів радянської влади й ОУН—УПА. У намаганні зірвати вибори підпільники вдавалися не лише до агітаційної, протирадянської дії, а й до фізичного покарання організаторів та активістів виборчої кампанії. У період підготовки і проведення виборів загинуло 144 радянських активісти, серед яких значну частину становили директори шкіл і вчителі. Оунівці замінювали приміщення п'яти виборчих дільниць, обривали їх телефонний зв'язок, розповсюджували листівки, обстріляли 26 гарнізонів радянських військ. У свою чергу, з другої половини січня 1946 р. для забезпечення виборів та охорони виборчих дільниць по селах почали розквартируватися військові загони по 20—60, а нерідко і до 200 бійців. Вони також здійснювали тиск і на виборців, і на організаторів виборчої кампанії. Як свідчать архівні документи, у багатьох виборчих дільницях участь в голосуванні взяли менше половини виборців, а отже, офіційні дані про участь у виборах 98,8 % зареєстрованих виборців є неправдиві¹⁹.

Вибори до Верховної Ради УРСР стали для органів місцевої влади лакмусовим папірцем у їхній оцінці вчителів. Більшість місцевих учителів просили не призначати їх агітаторами, частина, включаючи і тих, хто прибув із східних областей, відмовлялася від цієї, роботи, посилаючись на стан здоров'я, а ще частина сприяла саботуванню виборів, виступала проти насаджування в краї комуністичної ідеології та практики²⁰. ЦК КП(б)У зреагував досить швидко. Уже 8 березня 1946 р. РНК УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили постанову "Про поліпшення справи підготовки вчителів". Щодо західноукраїнського регіону, то це поліпшення вбачалося в подоланні впливу на інтелігенцію ідеології українського буржуазного націоналізму та в марксистсько-ленінському загартуванні кадрів. Проте 20 квітня того ж року ЦК КП(б)У знову повертається до проблеми виховання вчителів, визнає ідеологічну роботу серед них незадовільною²¹. Зусиллями місцевих партійних організацій учителі залучаються до занять у системі марксистсько-ленінської освіти, з року в рік шириться мережа різних гуртків. У Волинській області, зокрема, у 1949/50 навчальному році було утворено 248 гуртків по вивченню короткого курсу історії ВКП(б), до яких було залучено 1670 учителів, 618 вчителів області навчалися в гуртках по вивченню біографії Сталіна, а 418 — вивчали теорію марксизму-ленізму самостійно.

В Рівненській області різними формами марксистсько-ленінського навчання було охоплено 5213 учителів²². Та ідеологічне "загартування" останніх мало чим могло зарадити справі. В умовах політичного опору радянській владі значної частини населення краю надії на стабілізацію освітньої системи були марними. Тим більше, що поряд з проблемами вчителів українських шкіл немало клопотів органам місцевої влади створювали вчителі-поляки. Так, після вивчення стану ідейно-політичного рівня вчительства в листопаді 1944 р. комісія Наркомату освіти по Львівській області дійшла висновку, що серед польської інтелігенції виразна позиція "вичікування". Вона виявилася не в пасивному чеканні, а в формі активної консолідації всіх сил для організації протидії заходам радянської влади щодо прокомуністичного навчання та виховання в школах, репатріації вчительства й учнівської молоді. В цей період активізувала свою діяльність католицька церква, польські активісти здійснили ряд саботажницьких і терористичних актів.

Польська націоналістична інтелігенція прагнула всіма силами ізолювати себе і учнів польських шкіл від будь-якого радянського впливу. Вчителі, зокрема, твердили, що ні української, ні російської мови поляки не розуміють. Так, коли на методичному об'єднанні викладачів математики Львова доповідач почав говорити українською мовою, польські вчителі зажадали доповіді польською, оскільки української вони не розуміють. У польських школах учителі продовжували користуватися підручниками німецького і польського видання, історичними картами XVII ст., що пройшло під гаслами Польщі "від можа до можа", а намальований, на стіні школи № 19 красвид Львова прикрашав польський герб.

Католицькі священнослужителі продовжували викладати релігію в польських школах, а вчителі молодших класів разом з учнями організовано відвідували богослужіння в костьолох. Польські учні і вчителі протестували проти запровадження в їхніх школах українських стінгазет, викладання української або російської мови. Під тиском батьків учні у польських школах відмовлялися вступати до будь-яких дитячих організацій, включаючи Червоний Хрест, не кажучи вже про піонерську чи комсомольську організацію. Під час святкування 27-ї річниці Жовтневої революції учні СІП №№ 8, 10, 17 відмовилися нести портрети радянських вождів і червоні прапори, в чому їх підтримали й учні українських шкіл.

Дотримуючись традицій, учні 8—9 класів польської СІП № 16 у день поминання померлих (1 листопада 1944 р.) організовано відвідали братську могилу польських легіонерів, які захищали Львів у 1920 р., а на похорон митрополита А. Шептицького 5 листопада того ж року вийшли 70 % учнів усіх шкіл і практично вся інтелігенція Львова²³.

Органи народної освіти тримали польські, як і українські школи, під постійним контролем протягом усього 1944/45 навчального року, але найбільш "прояви ворожих дій з боку українсько-німецьких і польських націоналістів" були виявлені на екзаменах. Так, у білетах з польської мови і літератури в ряді шкіл Львова були занижені вимоги та спрощені запитання. В іспитових білетах випущено всі питання, що стосувалися історії й діяльності ВКП(б), КП(б)У, боротьби українського і російського народів з польською шляхтою, польсько-радянських взаємин, а білети з російської літератури не відповідали програмовим вимогам. Питання в них формулювалися на зразок: "Великий учений — Мечников", "Куйбишев — палкий патріот", "Звільнення Сгалінграда".

Випускникам десятих класів з польської літератури було запропоновано три теми творів: 1) "Елементи романтизму в творчості А. Міцкевича"; 2) "Граф Генріх і Панкрацій з твору Красінського "Небозька комедія"; 3) "В боях проти гітлерівської Німеччини гартувалася дружба народів". У середній школі № 10 м. Львова жоден з 60 учнів не написав твору на останню тему, а в СІП № 19 — лише три, але й вони у творах не відвели "належного" місця ролі СРСР і Червоної армії у війні та у відродженні Польщі. В іспитові білети з української літератури для учнів дев'ятого класу (викладач В. Замора) СІП № 3 м. Тернополя не були внесені біографії українських корифеїв — Т. Шевченка, І. Франка. Лише в одному з білетів вимагалася знання біографії П. Грабовського²⁴.

З початком 1945/46 навчального року, незважаючи на посилену агітацію серед поляків за переселення до Польщі, їм вдалося добитися відкриття лише на Львівщині 48 шкіл з польською мовою навчання, з яких 21 — початкова, 17 — семирічних і 10 — середніх²⁵. І все ж під адміністративним тиском з 1 січня 1945 р. розпочалося масове переселення жителів польської національності до Польщі й української — до України. За 6 місяців 1945 р. тільки з Дрогобицької області до Польщі виїхали понад 400 учителів, із шкіл Львівської області вибуло 7163 учні,

з Волині — 16 839 учнів, на місце яких прибуло за цей же період 18 295 школярів-українців²⁶.

Величезна міграція учнівської молоді та вчителів у Західній Україні протягом 1945/46 навчального року негативно позначилася на роботі як українських, так і польських шкіл, котрі тепер уже через нестачу вчителів та учнів доводилося закривати або перепрофільовувати. Протягом 1945 р. тільки в Рівненській області були закриті 43 школи з польською мовою викладання, в тому числі у містах Рівне, Здолбунів, Дубно, Костопіль, Острозь²⁷.

Насильне переселення українців і поляків у повоєнні роки, що здійснювалося під гаслами зміцнення дружби між українським і польським народами, стало однією з найдраматичніших сторінок взаємовідносин двох сусідніх народів. Інтереси значної частини громадян Польщі й України були знехтувані, а руйнацію українства в Польщі, кульмінацією якої стала сумнозвісна операція "Вісла", та подьськості в Україні можна сміливо розцінювати як етноцид, здійснений правлячими режимами обох країн. Із завершенням переселення поляків із західноукраїнських земель до Польщі було "вирішено" і проблему польського шкільництва. На 1950 р. в усіх західних областях практично не залишилося шкіл з польською мовою викладання²⁸. Цим самим органи радянської влади суттєво звузили на свою користь "фронт боротьби" за зміцнення нової системи освіти. Тепер вони отримали можливість зосередити свої зусилля на ідейно-політичній санації краю, включаючи й освіту. Характерним у цьому плані є проект постанови ЦК КП(б)У "Про стан ідейно-політичного виховання інтелігенції в м. Львові і Львівській області" (1948 р.). ЦК КП(б)У "рішуче засудив" викривлення національної політики партії в регіоні. Воно проявилось у витісненні в багатьох навчальних закладах і установах української мови російською, у зневажливому ставленні до місцевих кадрів, у протиставленні "східняків" і "західників". Однак не в цій констатації (подібні "визнання" мали місце і в минулому та стали обов'язковою складовою документів партійно-радянських органів у майбутньому) політичне навантаження згаданого документа. ЦК КП(б)У наголошував, що обкоми й райкоми партії в усній і друкованій пропаганді повинні постійно підкреслювати провідну роль російської культури в розвитку соціалістичної культури СРСР, що "російський народ є найбільш видатною нацією із всіх націй, котрі входять до складу Радянського Союзу", що він заслужив загальне визнання як керівна сила серед усіх народів країни, а ленінізм — найвище досягнення російської культури — складає основу культури радянської²⁹.

Добитися і в західноукраїнському регіоні визнання особливої ролі російського народу та його культури, а отже, змиритися з меншовартістю інших народів, включаючи й український, та їх культур зобов'язані були у тому числі й школи, вчителі. За перше повоєнне п'ятиріччя, особливо після подолання збройного опору радянській владі на західноукраїнських землях, була утверджена й радянська система шкільництва. В цілому ж по Україні на 1950 р. працювало 31 055 шкіл, у тому числі з українською мовою викладання — 27 901, російською — 2836, польською — 6, угорською — 101, румунською — 13, молдавською — 163, а 35 шкіл були дво- і тримовними. Поступово тут політично й методично домінуючою стає російськомовна школа. Ця поступовість мала свою логіку, адже йшлося не лише про освітню функцію мови. Мова — ненаписана історія народу, добровільне ж чи під тиском зречення мови — це зречення своєї історії, рідної культури. Мала рацию К. Шудря, яка, посилаючись на праці О. Потебні, К. Ушинського, В. Гумбольдта, М. Фуко, М. Гайдегера та інших учених, доводила, що "мова — органічний витвір народу, в ній закодована його пам'ять, уся історія духовного життя"³⁰.

Цим насамперед обумовлювалася поступовість, що бере свій початок з відомих заборон Петра І, зросійщення освіти в західноукраїнському регіоні. Окрім того, ця поступовість вимагала і "кадрового забезпечення". Тому-то, маючи "генеральну лінію", партійно-радянське керівництво свою головну увагу зосередило на вчительських кадрах. Незважаючи на втягування вчителів до системи марксистсько-ленінської освіти, до участі в різних нарадах і семінарах, бажані для партійно-радянського керівництва зрушення давалися дуже важко. "В школах навчально-виховна робота поставлена ще слабо, не зжитий формалізм, аполітичність, безідейність у викладанні історії, літератури, біології та інших предметів, — зазначається в одному з тогочасних партійних документів. — В окремих школах повторюються помилки буржуазно-націоналістичного характеру у висвітленні історії України й у викладанні української літератури"³¹. Величезна кількість прикладів таких "помилкок", яка пронизує звіти відділів народної освіти західних областей України за ті роки, переконує, що таке явище було характерним не "в окремих школах", а в школах усього регіону. Крім того, значна частина учителів, включаючи й тих, які прибули із східних областей України, все більше зживалися з місцевим населенням, виходили з-під партійного впливу, ставали провідниками державницької ідеології, а то й на шлях підривної антирадянської діяльності. У такій ситуації звернення до ЦК КЛ(б)У: "Дайте все-таки нам вчителів перевірених, досвідчених і відданих, тому що молоді треба завойовувати на свій бік"³², висловлене на нараді секретарів райкомів партії 8 червня 1950 р. у Києві, є всі підстави розглядати не як розпач конкретного автора, а як вимушене визнання марності намагань місцевих партійних керівників опертися на наявний контингент учительства у досягненні суспільно-політичних зрушень у житті регіону. Серед них на рубежі 40—50-х років як в плані соціально-політичних перетворень, так і в плані подолання організованого збройного опору режимові на перше місце виходять розгортання масового колгоспного будівництва, зростання мережі партійних, комсомольських та піонерських організацій. Без опори на вчительство, без його активної участі у вирішенні цих проблем годі було й думати про успіх.

Таку опору на вчительство, піднесення його активності можна було досягти лише шляхом "перетрущування" учительських кадрів. До нього і вдалося партійно-радянське керівництво. При цьому, якщо в перші повоєнні роки до політичного фільтрування вчительських кадрів вдавалися вибірково, в силу тих чи інших обставин, то на рубежі 40—50-х років воно набуло масового характеру. Якщо у 1944 р. у школи, наприклад, Львівщини прийшло понад 2 тис. місцевих учителів, то у 1950 р., незважаючи на випуски педучилищ, інститутів та університету, їх залишилося лише 852³³. Підстави такого значного скорочення були здебільшого політичні. Під кутом зору політичної надійності в усіх західноукраїнських областях у той час проводилася перевірка особового складу вчительських кадрів. З цією метою у квітні — травні 1950 р. у західних областях перебували спеціальні комісії, очолювані представниками ЦК КЛ(б)У, які контролювали цю роботу. До неї залучалися й спецоргани. Причому у рекомендаціях згаданих комісій пропонувалося активізувати роботу органів безпеки: "МДБ (Міністерство державної безпеки. — Авт.) потрібно перебудувати агентурну роботу. В школах треба мати хорошу агентуру, тому що вороги основний курс беруть на школу"³⁴. Крім того, протягом 1949/1950 навчального року бюро обкомів КП(б)У всіх західних областей УРСР обговорили питання розстановки і роботи з учительськими кадрами. Усе це обумовило всеохоплюючий характер акції з далекосяжними політичними наслідками.

Про масштабність цієї акції дає уявлення наступна таблиця³⁵.

Область	Всього вчителів	Підлягало заміні	У тому ЧИСЛІ 3 мотивів				
			Зв'язок з ОУН	Скомпрометованих	Куркулів	Релігійність	Інша діяльність
Львівська	6817	130	73	20	3	8	26
Рівненська	5083	158	40	3	5	29	81
Волинська	5507	98	15	14	—	9	60
Тернопільська	7197	439	351	50	38	—	—
Дрогобицька	5877	77	4	—	2	20	51
Чернівецька	4102	48	2	20	5	6	15
Закарпатська	5492	58	3	30	4	4	17
Станіславська	6747	521	129	4	2	8	378
Всього	46822	1529	617	141	59	84	628

Серед представлених до звільнення були 1129 місцевих учителів, 400 — тих, які прибули із східних областей. 84 — були комсомольцями, 1137 учителів, що мали педагогічний стаж менше 5 років³⁶. Перевіркою ЦК КП(б)У, а вона охопила 735 "справ", було встановлено чимало фактів безпідставного звільнення вчителів. Однак місцеві керівники на такі "помилки" мало реагували. Навпаки, вони підбирали (здебільшого за допомогою службовців держбезпеки) все нових кандидатів на звільнення і звільняли їх. Так, перевіркою вчителів Лановецького району Тернопільської області, проведеною райкомом КП(б)У і районним відділом служби безпеки, до політично ненадійних було віднесено майже 40 відсотків учителів, причому всі вони прибули на роботу в район за направленням Міністерства освіти³⁷. "Перетрушували" вчительські кадри районні, міські, обласні відділи народної освіти, Міністерство освіти та їхній інспекторський корпус. Вказівки на звільнення і переміщення вчителів давали партійні, радянські та комсомольські органи різних рівнів, а заарештовували і піддавали репресіям політично неблагонадійних органи державної безпеки. Це був перший масовий удар режиму по вчителювству західних областей України. Зі шкіл була "вилучена" і репресована велика кількість учителів, на місце яких ЦК КП(б)У вирішив того ж 1950 р. направити до початку 1951/52 навчального року 8345 випускників вузів і вчителів із східних областей³⁸, у тому числі 310 членів партії та 5560 комсомольців³⁹. Однак 976 випускників за призначенням не прибули. Серед них було 19 випускників Київського, 138 — Львівського, 31 — Чернівецького і 7 — Одеського університетів, а також 50 випускників Київського педагогічного інституту, 22 — Запорізького, 24 — Львівського та 11 випускників Житомирського педінституту⁴⁰. Однією з найважливіших причин неявки випускників за призначенням, як свідчать архівні документи, було суспільно-політичне протистояння в регіоні.

Величезною була плінність кадрів і в наступні роки. У Станіславській області, наприклад, протягом 1952/53 навчального року з 7656 учителів було замінено 2620. "Перетрушуванню" підлягали і керівники шкіл. Того ж року лише в 6 районах Станіславщини з 142 директорів і завідуючих школами було задынено 80, тобто, понад 56 відсотків. У Тисменицькому районі тієї ж області в 1951 р. з 19 керівників шкіл було замінено 10, у 1952 р. — ще 10 і в 1953 р. — 7. Подібною була плінність керівників шкіл і в інших західних областях УРСР⁴¹. У переважній більшості шкіл регіону протягом 1950—1953 рр. педагогічні колективи були замінені на 50—100%, значна частина вчителів була реп-

ресована, депортована в різні райони СРСР⁴². Репресивні акції проти непокірних учителів, їх кількаразова заміна більш лояльними до режиму, що збіглися в часі із завершенням суцільної колективізації та подоланням організованого опору ОУН — УПА, обумовили давно очікувані партійно-радянським керівництвом, суспільно-політичні зміни в краї. Значна частина вчительства почала переходити на шлях співробітництва з радянською владою, інша — відмовлялася від активних форм опору й намагалася уникати участі в суспільно-політичному житті.

Викриття культу особи Й. Сталіна та розрекламована його наступниками "десталінізація" режиму сприяли кількісному зростанню тих учителів, які стали на шлях співробітництва з владою. Цьому сприяла також постанова ЦК КПРС від 26 травня 1953 р. "Питання західних областей Української РСР", ухвалена на основі доповідної записки Л. Берія до Президії ЦК КПРС Пленум ЦК КПУ 4 червня того ж року ухвалив розгорнуту постанову з цього питання⁴³. У ній вперше були викладені вражаючі факти "грубого викривлення ленінсько-сталінської національної політики", що створювало "грунт для підривної роботи ворогів радянської влади, особливо буржуазно-націоналістичного підпілля", що "протягом 1944—1953 рр. у західних областях піддало різним репресіям дуже велику кількість людей"⁴⁴. Було визнано, що "майже всі керівні пости в партійних і радянських органах західних областей України зайняті працівниками, командированими із східних областей УРСР, а також з інших республік Радянського Союзу". Вказувалося на "нестерпне становище з висуванням місцевих кадрів на керівні пости і в наукових, культурно-освітніх, адміністративних, господарських та інших організаціях"⁴⁵. Досить своєрідно пленум ЦК КП(б)У трактував проблему мови. "Фактичне переведення викладання у вузах західних областей на російську мову, а також те, що читання лекцій і доповідей, агітаційна робота і діловодство в багатьох установах переважно ведеться російською мовою, — читаємо в постанові, — широко використовують ворожі елементи, називаючи це політикою русифікації"⁴⁶.

Постанова згаданого пленуму мала явно агітаційно-провокаційний характер. Нею переслідувалася мета, з одного боку, звалити всі "тріхи" на місцеве партійно-радянське керівництво, а отже, посягти надію жителів краю на поліпшення становища, а з другого боку, паралізувати зусилля національно свідомої значної частини населення в боротьбі проти радянської влади, повернути її на свій бік та ізолювати від ОУН — УПА. Так звана десталінізація не торкнулася сфери національних відносин. Ця ж постанова зобов'язувала "партійні організації західних областей посилити виховання трудящих у дусі ленінсько-сталінської дружби народів, насамперед дружби з великим російським народом, як джерела сили і могутності нашої держави, основи процвітання воз'єднаної Радянської України, в дусі ненависті до українських буржуазних націоналістів — найлютіших ворогів українського народу"⁴⁷.

Певна лібералізація радянського режиму, пов'язана зі смертю Й. Сталіна, хоча й не зачепила національної політики, проте внесла заспокоєння в суспільно-політичне життя краю. Тепер уже й тут, в західноукраїнському регіоні, поступовість у насаджуванні засад "інтернаціоналістського виховання" поєднувалася з витонченою й різнобічною послідовністю. Зросійщення слідом за виробничою сферою все більше охоплювало сферу духовного життя. На безпідставні кадрові переміщення до регіону здебільшого з числа росіян, економічно не аргументовані міграційні процеси та передислокації військових частин найбільш відчутно реагувала культурно-освітня сфера, особливо в містах. Зокрема, у Львові на початку 1956 р. діяло 67 шкіл, в яких навчалися 45 588 учнів. Три польські школи відвідували 1534 учні (понад 511 учнів на одну

школу), у 29 українських школах навчалися 16 896 учнів (580) і в 35 російськомовних школах навчалися 27 158 учнів (776)⁴⁸.

Витісненню української мови зі школи сприяла витончена політика щодо дошкільного виховання. На 1 серпня 1958 р. у краї діяло 4204 дитячих садки, з них 1 — з молдавською мовою виховання, 30 — угорською, 1764 — українською та 2409 — російською⁴⁹. Отже, база для російських шкіл поширювалася. Зростала і кількісно мережа цих шкіл. Якщо в 1950 р. їх було 2836, то в 1970 р. — 5505 і 403 школи — двомовні⁵⁰. "Національна" за формою, соціалістична за змістом школа в західному регіоні республіки, як і всієї України, за всі роки радянської влади ніколи не була українською. Навпаки, побудована на засадах марксизму-ленінізму з його класовим підходом до виховання і запереченням загальнонаціональних надбань духовного життя українського народу, школа в краї була дієвим важелем радянської політичної системи в справі так званого інтернаціонального виховання учнівської молоді, формування нової спільності людей — "єдиного радянського народу". Місцеві органи влади, здійснюючи політику комуністичної партії, політично, матеріально й морально підтримували саме таке спрямування освітньої системи. Учителюванню, як і суспільству в цілому, всіма засобами нав'язувався конформізм. Зокрема, російськомовні школи мали значно кращу матеріально-технічну базу, а отже, й умови праці, краще комплектувалися кадрами, учителям російської мови й літератури встановлювалася вища заробітна плата⁵¹. На піднесення активності вчителів, "заохочення" їх праці спрямовувалась і система відзнак: У Львівській області, наприклад, за сорок повоєнних років орденами і медалями СРСР було нагороджено 602 вчителі, у тому числі 10 — орденом Леніна. Звання "Заслужений вчитель УРСР" присвоєно 81 педагогу, медалью А. С. Макаренка нагороджено шістдесят, значками "Відмінник освіти УРСР" — понад чотири з половиною тисячі вчителів⁵². Все це спрямовувалося на зміцнення існуючої системи навчання і виховання. Водночас будь-які прояви відходу від марксистсько-ленінських засад навчання й виховання суворо каралися. Школа виступала дієвим інструментом русифікаторської політики комуністичної партії та радянської влади. Іншою вона бути не могла.

Таким чином, розглянута нами на історичному фоні ХХ ст. проблема шкільництва в західноукраїнських землях дає підстави для висновку, що кожен політичний режим, запроваджений у краї, спрямовував систему освіти, центральною ланкою в якій завжди виступала школа, на досягнення своїх геополітичних цілей. Так було за часів панування тут як австро-угорського, польського, румунського, чеського, так і радянського режимів. Їх шовіністична, асиміляторська політика гальмувала природний процес національного самовизначення українського етносу, консолідації його етнографічних груп в єдину націю. Лише проголошення незалежності України, її зміцнення як самостійної, демократичної й правової держави забезпечують належні умови для вільного духовного розвитку українського народу — громадян України всіх національностей. Основний Закон України гарантує не тільки "всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України", а й "вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України"⁵³.

Таким чином, Українська держава бере під свій захист право громадян усіх національностей навчати й виховувати своїх дітей у школах з рідною мовою викладання. Зміни, що сталися в розвитку шкільництва за роки незалежності України, характеризує мережа освітніх закладів 1995/96 навчального року. В Україні сьогодні діють 21 443 загальноосвітніх школи, з них українською мовою викладання — 15 898, російсь-

кою — 3016, молдавською — 11, румунською — 98, угорською — 63, польською — 3, англійською — 1, іфимсько-татарською — 1, кількома мовами — 2352⁵⁴ Така мережа освітніх шкіл, удосконалення якої продовжується, покликана забезпечити інтереси громадян України всіх національностей в отриманні освіти, основою якої має стати їх національна самобутність.

¹ Курило В., Панчук М., Троян М. В авангарді боротьби за возз'єднання. — К., 1985. — С. 85, 113.

² Культурне життя в Україні. Західні землі: (Документи і матеріали). 1939—1953 рр. — К., 1995. — Т. 1. — С. 52, 107.

³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України), ф. 1, оп. 73, спр. 209, арк. 17.

⁴ Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі. — Львів, 1968. — С. 738.

⁵ Там же. — С. 734—735.

⁶ ЦДАГО України, ф. 1, бп. 73, спр. 450, арк. 1.

⁷ Торжество історичної справедливості. — С. 736—737.

⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 73, спр. 450, арк. 1.

⁹⁻¹⁰ Там же, спр. 1716, арк. 3, 13.

¹¹ Центральний державний архів вищих органів влади й управління України (далі — ЦДАВО України), ф. 166, оп. 15, спр. 194, арк. 10.

¹² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 73, спр. 191, арк. 104.

¹³ Там же, спр. 136, арк. 22.

¹⁴ Там же, спр. 145, арк. 33.

¹⁵ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 59, арк. 64.

¹⁶ Там же, арк. 65.

¹⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 564, арк. 1.

¹⁸ Там же, оп. 73, спр. 75, арк. 22.

¹⁹ Там же, оп. 23, спр. 2552, арк. 28.

²⁰ Там же, оп. 73, спр. 186, арк. 3і, 28.

²¹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 135, арк. 391.

²² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 2037, арк. 200.

²³ Там же, оп. 73, спр. 75, арк. 41.

²⁴ Там же, арк. 164.

²⁵ Там же, спр. 153, арк. 262.

²⁵ Там же, арк. 262.

²⁷ Там же, спр. 207, арк. 2.

²⁸ Ю р ч у к В. І. Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло і тіні. — К., 1995. — С. 17.

²⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 824, арк. 11.

³⁰ Ш у д р я К. Мова в бутті українського народу // Розбудова держави. — К., 1995. — № 4. — С. 13.

³¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 247, арк. 61.

³² Там же, оп. 24, спр. 213, арк. 21.

³³ Там же, оп. 70, спр. 2035, арк. 252.

³⁴ Там же, оп. 24, спр. 213, арк. 112.

^{3*} Таблиця складена на основі: ЕЩАГО України, ф. 1, оп. 73, спр. 631, арк. 186—187.

³⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 73, естр. 631, арк. 186.

³⁷ Там же, оп. 24, спр. 213, арк. 73.

³⁸ Там же, спр. 213, арк. 112.

³⁹ Там же, оп. 73, спр. 631, арк. 203.

⁴⁰ Там же, спр. 636, арк. 54.

⁴¹ Там же, спр. 661, арк. 84.

⁴² Там же, арк. 86.

⁴³ Національні відносини в Україні у XX ст. Збірник документів і матеріалів. — К., 1994. — С. 318—324.

⁴⁴ Там же. — С. 321.

⁴⁵ Національні відносини в Україні у XX ст. — С. 319.

⁴⁶ Там же. — С. 320.

⁴⁷ Там же. — С. 323.

⁴⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 73, спр. 716, арк. 24.

⁴⁹ Там же, спр. 729, арк. 192.

⁵⁰ К о д я с к а І. В. Освіта в Радянській Україні. — Торонто, 1970. — С. 43—44.

⁵¹ Національні відносини в Україні у XX ст. — С. 441—442.

⁵² К у р и л о В., П а н ч у к М., Т р о я н М. В авангарді боротьби за возз'єднання. — К., 1985. — С. 268.

⁵³ Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. — К., 1996. — С. 7.

⁵⁴ Мережа та контингенти загальноосвітніх навчально-виховних закладів України на початок 1995/96 навчального року: Статистичний бюлетень. — К., 1996. — С. 27.